

Krzysztof ŚWIRKO
Uniwersytet Warszawski

Podobieństwa i różnice w sposobach konceptualizacji wybranych nazw owoców w języku polskim i rosyjskim

Abstract:

The similarities and differences in the conceptualization of selected names of fruits in Polish and Russian language

The aim of the article is to present the similarities and differences in the conceptualization of selected names of fruits in Polish and Russian. The similarities and differences mentioned above were found through comparative analysis which was conducted on the basis of the theory of the linguistic worldview developed by Polish researchers such as J. Bartmiński and R. Tokarski. In the study five pairs of units were examined: jabłko – яблоко (an apple), gruszka – груша (a pear), śliwka – слива (a plum), wiśnia – вишня (a cherry) and malina – малина (a raspberry). In the article common elements for individual pairs were indicated. Moreover, observed differences were discussed thoroughly indicating their source. As it could have been expected, when referring to two closely related languages, the similarities in the conceptualization outweigh detected differences. The latter, as it was indicated in the article, are related to the historical and cultural conditions, especially with different culinary traditions in Poland and Russia.

Wstęp

W niniejszym artykule zostaną omówione podobieństwa i różnice w sposobach konceptualizacji wybranych nazw owoców we współczesnym języku polskim i rosyjskim. Badania, które stały się punktem wyjścia artykułu, miały charakter komparatystyczny i dotyczyły pięciu polsko-rosyjskich par jednostek: *jabłko* – *яблоко*, *gruszka* – *груша*, *śliwka* – *слива*, *wiśnia* – *вишня* i *malina* – *малина*.

Podstawą teoretyczną artykułu są prace poświęcone zagadnieniu językowego obrazu świata (JOS) autorstwa takich polskich badaczy, jak: J. Bartmiński, R. Tokarski, J. Maćkiewicz, J. Anusiewicz i R. Grzegorzczkowska. Przyjmuję za J. Bartmińskim, że językowy obraz świata jest „zawartą w języku (...) interpretacją rzeczywistości dającą się ująć w postaci zespołu sądów o świecie. Mogą to być sądy „utrwalone”, czyli mające oparcie w samej materii języka, a więc w gramatyce, słownictwie, kliszowanych tekstach (np. przysłowia), ale też sądy presuponowane, tj. implikowane przez formy językowe, utrwalone na poziomie społecznej wiedzy, przekonań, mitów i rytuałów” (zob. J. Bartmiński 2006: 12).

Zdając sobie sprawę z krytycznego stosunku części językoznawców do teorii i praktyki badawczej tzw. językowego obrazu świata (w pierwszej kolejności dotyczy to kwestii rozumienia tego, czym jest sam język), chciałbym w swoim artykule pokazać, że wykorzystanie wybranych narzędzi zaproponowanych przez tzw. lubelską szkołę etnolingwistyczną może być interesującym sposobem badania związków między językiem i kulturą, szczególnie w przypadku badań komparatystycznych. Nie negując antropocentrycznej teorii języków ludzkich F. Gruczy, wedle której rzeczywisty język rozpatrywany jest jako pewnego rodzaju właściwość (wiedza i umiejętności) konkretnego człowieka (zob. F. Grucza 1983, 1993a, 1993b, 1997), uważam, że dane językowe (takie jak np. derywaty słowotwórcze, frazemy, kolokacje itd.; relacje systemowe, jak np. synonimia, opozycja, zależności typu hiperonim – kohiponim – hiponim itd.; dane tekstowe) pozwalają wysuwać wnioski na temat pewnej typowej dla użytkowników danego języka wizji świata (lub jego fragmentów).

1. Baza materiałowa badań

Materiałem językowym, który stał się podstawą niniejszego artykułu, były:

- dane słownikowe (wykorzystano informację z 70 słowników polskich i 50 rosyjskich);
- relacje systemowe, takie jak np. derywacja, zależności typu hiperonim – hiponim, synonimia, bliskość znaczenia;
- frazemy¹;
- dane tekstowe (łącznie liczba poddanych analizie fragmentów tekstów literackich i publicystycznych, pochodzących w zdecydowanej większości z elektronicznych korpusów obu języków, w przypadku polszczyzny przekroczyła 17 tysięcy, a w przypadku języka rosyjskiego 12 tysięcy).

Analiza komparatystyczna wskazanego materiału językowego w oparciu o teorię JOS pozwoliła wykryć podobieństwa i różnice w sposobach konceptualizacji pięciu nazw owoców w języku polskim i rosyjskim. Narzędziem wykorzystanym przy porównaniu była definicja kognitywna, zbudowana z zespołu sądów (wiązek informacji) nazywanych fasetami.

2. Podobieństwa

Pełną zbieżność lub zdecydowanie niewielkie różnice obserwujemy w przypadku faset dotyczących:

- BUDOWY;
- WALORÓW SMAKOWYCH;
- PROCESÓW, KTÓRYM MOŻE PODLEGAĆ DANY OWOC.

¹ Frazemy są jednostkami frazematyki (oba pojęcia zaczerpnięte z prac W. Chlebdy). Jedynym kryterium konstytutywnym tej ostatniej jest „odtworzenie danej formy werbalnej w określonej sytuacji dla wyrażenia określonego potencjału treściowego”, a jedyną jednostką właśnie frazem (zob. W. Chlebda 2005: 81-82). Frazemami będą więc jednakowo i na równych prawach: frazeologizmy właściwe, idiomy, przysłowia, zwroty przysłowiowe, porzekadła, skrzydlate słowa, aforyzmy, terminy złożone i im podobne.

Ogólnie można powiedzieć, że elementy, w odniesieniu do których obserwujemy pełną tożsamość, dotyczą informacji najważniejszych (poza kwestią koloru owoców, która zostanie omówiona później), mających status centralny i stanowiących znaczną część jądra językowych obrazów poszczególnych owoców. Niewielkie różnice, na których nie będę w tym miejscu skupiać swojej uwagi, zaobserwowano w przypadku następujących faset:

- MIEJSCE WYSTĘPOWANIA;
- OKRES DOJRZEWANIA;
- PROCESY, JAKIM PODDAWANE SĄ DANE OWOCY;
- LECZNICZE WŁAŚCIWOŚCI DANYCH OWOCÓW.

3. Różnice

Bardziej szczegółowo chciałbym w tym miejscu omówić fasety, w przypadku których zaobserwowane zostały znaczące różnice. Należą do nich:

- KATEGORIA NADRZĘDNA;
- PRZETWORY, DANIA I DESERY PRZYGOTOWYWANE Z DANYCH OWOCÓW;
- ROLA OWOCÓW W TRADYCJACH I OBRZĘDACH;
- KOLOR.

a) Kategoria nadrzędna

W języku polskim dla wszystkich badanych nazw jest nią jednostka *owoc*, natomiast w języku rosyjskim *малина* i *вишня* kategoryzowane są jako *ягода*, a *яблоко*, *груша* i *слива* jako *фрукт*.

Ogólnie możemy powiedzieć, że w odniesieniu do poddanych analizie nazw owoców obserwujemy w danym przypadku różnice dotyczące strukturalizacji rzeczywistości. W języku rosyjskim wśród elementów należących w polszczyźnie do jednej kategorii *owoc*, wydzielona jest grupa małych owoców, określanych za pomocą jednostek *ягода* i *ягоды*. Wskazana grupa wraz z innymi owocami (*фрукты*) wchodzi w skład kategorii *плод*. Struktura rosyjska jest więc bardziej rozbudowana: występuje w niej w roli „najbliższego” hiperonimu m.in. takich nazw jak *вишня* i *малина* jednostka nieznajdująca jednowyrazowego ekwiwalentu w polszczyźnie: *ягода* (*mały owoc*), a także dwa niesynonimiczne leksemy *фрукт* i *плод*, tłumaczone na język polski jednakowo (*owoc*).

b) Przetwory, dania i desery przygotowywane z danych owoców

Źródłem różnic są przede wszystkim odmienne tradycje kulinarne obu narodów. Przy czym w odniesieniu do danego zagadnienia dają się zaobserwować określone tendencje. Po pierwsze, dane językowe wskazują na obecność w kuchni rosyjskiej napojów owocowych nazywanych *kwasami* i *morsami*, a także *pastiły* – rodzaju deseru z ugotowanych i przetartych owoców. Jak podają autorzy pracy *История русской культуры*, kwasy z dodatkiem wiśni, czereśni, malin i innych owoców, morys malinowe i borówkowe, a także *pastiła* z jabłek znane były już w czasach ruskich (zob. Т. Ямпольская

2006: 156–159). O popularności pastyli, a także kwasów we współczesnej kuchni rosyjskiej świadczą natomiast przepisy zamieszczone we współczesnych rosyjskich książkach kucharskich, zbiorach przepisów kulinarnych itd. Po drugie, dane językowe wskazują na większą popularność konfitur owocowych w kuchni rosyjskiej niż w polskiej. Związane jest to z tym, że właśnie ten sposób utrwalania owoców – tj. ich gotowanie z dużą ilością cukru – jest w kuchni rosyjskiej metodą stosowaną najczęściej (zob. H. Seheń 1979: 266). Po trzecie, zgromadzony materiał językowy wskazuje na częstsze wykorzystanie owoców w procesie przygotowania napojów alkoholowych w kuchni polskiej niż w rosyjskiej. Dotyczy to słabych i tanich win z jabłek i wódek śliwkowych.

Oddzielną kwestię stanowi wykorzystanie owoców do przygotowania tradycyjnego kompotu wigilijnego. W odniesieniu do tej ważnej po dzień dzisiejszy dla kultury polskiej i interesującej przede wszystkim z historycznego punktu widzenia dla tradycji rosyjskich kwestii obserwujemy zróżnicowanie. W zebranych materiale polskim spośród różnych składników kompotu wigilijnego na plan pierwszy zdecydowanie wysuwa się suszona śliwka. Najprawdopodobniej związane jest to z intensywnym i w przypadku omawianego napoju dominującym smakiem i zapachem śliwkowego suszu. W języku rosyjskim natomiast niemożliwe jest w oparciu o poddany analizie materiał językowy wskazanie najważniejszego dla *wzwaru* (tj. *kompotu wigilijnego*) składnika.

c) Rola owoców w tradycjach i obrzędach

Dane języka rosyjskiego wskazują na ważną rolę jabłek w przypadku święta Przemienienia Pańskiego, obchodzonego przez prawosławnych 19 (6) sierpnia. Jak czytamy w pracy *Энциклопедия русских обычаев*, w tym dniu jabłka święcono w cerkwiach, spożywano po raz pierwszy w danym roku, rozdawano ubogim, posyłano chorym, ponadto za ich pomocą wróżono (zob. H.A. Юдина 2001: 334-336).

W materiale polskim akcentowana jest z kolei tradycja przyozdabiania choinki bożonarodzeniowej owocami jabłoni. Związane jest to z tym, że jeszcze niedawno jabłka, obok orzechów, były owocami najpowszechniej zawieszanymi na świątecznym drzewku w Polsce. Jak czytamy w pracy *Choinka w kulturze polskiej: symbolika drzewka i ozdób*, z jednej strony symbolizowały one miłość, życie i zdrowie, z drugiej były konkretyzacją jabłek z rajskiego Drzewa Poznania Dobra i Zła (zob. K. Smyk 2009: 184-185).

Zastanawiająca wydała mi się niewielka, szczególnie na tle danych języka polskiego, liczba rosyjskich fragmentów literackich i publicystycznych wskazujących na wykorzystanie jabłek w roli ozdób choinkowych. Stałem w tym miejscu przed pytaniem: czy rzeczywiście ten zwyczaj był w Rosji zdecydowanie mniej popularny niż na ziemiach polskich? Odpowiedź na nie odnajdujemy w pracy *Русская ёлка: История, мифология, литература* autorstwa J.W. Duszczonej. Przytoczone przez autorkę dane jednoznacznie wskazują, że w XIX wieku jabłka były bardzo popularną ozdobą choinkową w Rosji. Jednakże ze względu na to, że jednym z głównych zadań choinki w rosyjskiej przestrzeni kulturowej było w tym okresie wywarcie jak najsilniejszego wrażenia na najmłodszych członkach rodziny, dążono do jak najbogatszego jej przystrojenia. W związku z powyższym jabłka, obok świeczek i ozdób z ciasta, obecnych właściwie zawsze na świątecznym drzewku, należały do ozdób najskromniejszych (zob. E.B. Душечкина 2002: 146). Z drugiej strony, z biegiem czasu, kiedy tradycja ubierania choinki na dobre weszła do kultury rosyjskiej, popularnymi ozdobami bożonarodze-

niowego drzewka stały się zabawki przedstawiające bohaterów bajek ludowych i zwierzęta leśne, takie jak zające, wiewiórki i niedźwiedzie. Pojawienie się tych ostatnich związane było z innym zadaniem stawianym przed choinką – wniesieniem do domu atmosfery zimowego lasu (zob. E.B. Душечкина 2002: 143–144). Jak się wydaje, dwa wskazane tu czynniki odegrały ważną rolę w stosunkowo słabym utrwaleniu językowym wykorzystania jabłek w roli ozdoby choinkowej. Ponadto nie bez znaczenia wydaje się fakt, że od końca lat 20-tych XX wieku choinka była w ZSRR głównym elementem jednego z najważniejszych świąt radzieckich – Nowego Roku (zob. E.B. Душечкина 2002: 330). W tym okresie jabłka nie pojawiają się już na niej. Obok tradycyjnych bombek, łańcuchów, lampek itd. Rosjanie ozdabiają nierzadko noworoczne drzewko figurkami kosmonautów, spadochroniarzy, hokeistów, a także zabawkami w formie samolotów i rakiet.

d) Kolor owoców

Najogólniej rzecz ujmując, zaobserwowałem tendencję, którą, posiłkując się badaniami W.G. Kulpinej (2001), jestem w stanie wyjaśnić tylko do pewnego stopnia. W przypadku trzech owoców, tj. śliwki, wiśni i maliny, możemy powiedzieć, że ich językowe charakterystyki kolorystyczne w ramach polsko-rosyjskich par nie w pełni sobie odpowiadają. Dane języka rosyjskiego wskazują bowiem na barwę ciemniejszą lub ciemniejszy odcień określonej barwy niż materiał polski. Najprostsze wydaje się wyjaśnienie danego zjawiska w przypadku obrazu suszonej śliwki, gdzie mamy do czynienia z przypisywaniem bardzo ciemnej czy wręcz czarnej barwy śliwce suszonej. I to właśnie ta cecha staje się dominującą w jej językowym obrazie. Wskazuje na to już sama rosyjska nazwa tak przetworzonego owocu – *чернослив*. W polszczyźnie sytuacja wygląda inaczej. Miejsce językowo nieutralnej charakterystyki kolorystycznej zajęła, stając się dominantą danego obrazu, cecha pomarszczenia powierzchni. Możemy więc powiedzieć, że w przypadku śliwki suszonej mamy do czynienia nie tyle z różnicami kolorystycznymi, ile z różnym rozłożeniem akcentów w ramach językowych obrazów tak przetworzonego owocu.

Różnice kolorystyczne obserwowane w przypadku obrazu świeżej, dojrzałej śliwki znajdują swoje wyjaśnienie w tym, że stereotypem koloru śliwkowego, jak zauważa W.G. Kulpina, jest w języku rosyjskim kolor granatowy (тёмно-синий), a w polszczyźnie fioletowy (фиолетово-сиреневый) (zob. В.Г. Кульпина 2001: 180). W odniesieniu do drugiego z języków potwierdzają to badania skojarzeń swobodnych opisane przez I. Pietrzyk (2005). W tym miejscu rodzi się pytanie: gdzie tkwią źródła zaistniałej sytuacji? Zastanawiając się nad daną kwestią dochodzę do wniosku, że określone znaczenie może mieć szczególnie status, jaki w języku rosyjskim posiadają jednostki *синий* i *голубой*. Jak odnotowują W.G. Kulpina i N.W. Sierow, szczególnie pierwsza z nich bardzo często jest nośnikiem pozytywnej charakterystyki przedmiotu lub zjawiska, co równoznaczne jest z pełnieniem przez nią określonych funkcji estetycznych (zob. В.Г. Кульпина 2001:120, 211, 221, 232, 410; Н.В. Серов 2004). Z drugiej strony, na uwagę zasługuje różnica statusu koloru fioletowego w języku polskim i rosyjskim. Jak wykazały badania E. Teodorowicz-Hellmann (1997: 47), kolor fioletowy należy w polszczyźnie do grupy barw podstawowych i charakteryzuje się wysoką częstotliwością

użycia. W języku rosyjskim natomiast fioletowy nie należy do grupy kolorów podstawowych, a jego częstotliwość jest stosunkowo niska (zob. В.Г. Кульпина 2001: 184). V. Petruničeva i E.W. Rachilina tłumaczą to tym, że nie oznacza on cech obiektów naturalnych i nie posiada swoich prototypów (zob. V. Petruničeva 2000: 39-58, E.B. Рахилина 1995: 50-69). Bardzo prawdopodobne więc, że zaobserwowane w przypadku śliwki różnice kolorystyczne mają swoje podłoże z jednej strony w preferencjach kolorystycznych Rosjan i Polaków, z drugiej zaś w różnej, w przypadku każdego z dwóch środowisk językowych, gamie barw podstawowych.

Ciekawe światło na kwestię poruszonych w tym miejscu różnic kolorystycznych rzucają analizy W.G. Kulpinej na temat barwy innego owocu. Badaczka zauważa, że w języku rosyjskim barwa winogron określana jest jako czarna, zielona i rzadziej czerwona. Odnośnie tej ostatniej uściśla, że nie chodzi tu o kolor czerwony *sensu stricte*, ale raczej o jasny odcień fioletu (zob. В.Г. Кульпина 2001: 175). Takie sformułowanie pozwala domyślać się, że dane językowe, którymi operowała autorka pracy *Лингвистика цвета*, nie wskazują na fioletową barwę winogron. W języku polskim natomiast taki kolor danego owocu wydaje się nie tylko zupełnie naturalny, ale jest jednym z bardziej popularnych. Kontynuując swoją analizę kolorystyki owoców winorośli, W.G. Kulpina zauważa, że w utworach poetyckich winogrona bywają określane jako ciemnoniebieskie i niebieskie (zob. В.Г. Кульпина 2001: 176). Przy czym takie ich charakterystyki pełnią określone funkcje estetyczne i odnoszą się do pięknych winogron (zob. В.Г. Кульпина 2001: 176). Przytoczone w tym miejscu informacje są z naszego punktu widzenia ważne i interesujące, ponieważ analogia zachodząca pomiędzy kolorystyką winogron i śliwki wydaje się potwierdzać nieprzypadkowość naszych spostrzeżeń dotyczących barwy drugiego z owoców. Okazuje się więc, że można mówić o pewnej tendencji kolorystycznej, przynajmniej w odniesieniu do owoców: miejsce typowej dla polszczyzny barwy fioletowej w języku rosyjskim zajmują kolory, których językowymi wykładnikami są jednostki: *синий* (ciemnoniebieski) i *голубой* (niebieski).

Również w przypadku wiśni dane języka rosyjskiego wskazują na barwę ciemniejszą niż analogiczny materiał polski. I tak na przykład rosyjski materiał frazematyczny wskazuje na bardzo ciemną lub wręcz czarną barwę danego owocu. Tylko częściowe wyjaśnienie zaistniałej sytuacji odnajdujemy we wskazanej już pracy W.G. Kulpinej, gdzie czytamy, że „kolor wiśniowy” w języku polskim i rosyjskim nie są pojęciami ekwiwalentnymi. W języku polskim wiśniowy jest kolorem jasnym, zbliżonym do jasnoczerwonego, natomiast w języku rosyjskim jest to kolor ciemny, zbliżony do bordowego (zob. В.Г. Кульпина 2001: 92). Być może źródłem tego zróżnicowania kolorystycznego należy szukać w procesach obróbki, jakim poddawano wiśnie w Rosji: przez wieki bardzo popularne było tam ich suszenie, co powodowało, że kolor owocu stawał się ciemniejszy (prawie czarny).

Różnice kolorystyczne, jakie zaobserwowaliśmy w przypadku maliny, są mniej znaczące i dotyczą nie tyle samej barwy podstawowej, ile jej odcienia (*jasnoczerwony* w języku polskim i *ciemnoczerwony* w języku rosyjskim).

4. Wnioski

Reasumując, możemy powiedzieć, że przeprowadzona analiza komparatystyczna wykazała daleko idące zbieżności w sposobach konceptualizacji nazw pięciu owoców w ob-

rębie polsko-rosyjskich par. Ma to swoje źródło z jednej strony w bliskim pokrewieństwie kultury polskiej i rosyjskiej, z drugiej zaś związane jest z tym, że leksemy poddane przez nas badaniu, nie mając charakteru aksjologicznego i nie będąc związanymi z pojęciem autostereotypu, heterostereotypu, przestrzeni („naszej” i „obcej”), czasu wspólnotowego itd., nie „sprzyjają” istnieniu znaczących różnic w ich rozumieniu czy językowej konceptualizacji.

Obok wspomnianych podobieństw nasze poszukiwania wykazały jednak istnienie określonych różnic. Ich źródeł należy szukać przede wszystkim w uwarunkowaniach historyczno-kulturowych, w tym w odmiennych tradycjach kulinarnych obu narodów. Swoje znaczenie ma także etnospecyficzny ogląd rzeczywistości charakterystyczny dla dowolnego języka naturalnego. Przy czym należy podkreślić, że zaobserwowane różnice są bardziej powierzchowne (dotyczą strukturalizacji rzeczywistości i jej opisu), a podobieństwa głębsze (dotyczą samych sposobów konceptualizacji). To co wspólne, uniwersalne jest większe, niż narodowe odrębności. Wynika to, jak pisze J. Maćkiewicz, „z tego, że w swych podstawowych przejawach świat zewnętrzny wspólny jest wszystkim ludziom, i z naszej wspólnej biologicznej bazy, i ze wspólnych doświadczeń gatunkowych” (zob. J. Maćkiewicz 1999: 20).

Bibliografia

- Bartmiński, J. (2006), *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin.
- Chlebda, W. (2005), *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne*. Opole. *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury* 20 (2008).
- Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury* 21 (2008).
- Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury* 23 (2011).
- Grucza, F. (1993a), *Zagadnienia ontologii lingwistycznej: o językach ludzkich i ich (rzeczywistym) istnieniu*, (w:) J. Bartmiński (red.), *Opuscula logopedica in honorem Leonis Kaczmarek*. Lublin, s. 25–47.
- Grucza, F. (1993b), *Język, ludzkie właściwości językowe, językowa zdolność ludzi*, (w:) J. Piontek/ A. Wiercińska (red.), *Człowiek w perspektywie ujęć biokulturowych*. Poznań, s. 151–174.
- Grucza, F. (1997), *Języki ludzkie a wyrażenia językowe, wiedza a informacja, mózg a umysł ludzki*, (w:) F. Grucza/ M. Dakowska (red.), *Podjęcia kognitywne w lingwistyce, translatoryce i glottodydaktyce. Materiały XX Sympozjum ILS UW i PTLs*. Warszawa, s. 7–21.
- Maćkiewicz, J. (1999), *Słowo o słowie. Potoczna wiedza o języku*. Gdańsk.
- Petruničeva, V. (2000), *Paleta barw w języku rosyjskim (o przymiotnikowych nazwach barw)*, (w:) R. Grzegorzczkova/ K. Waszakowa (red.), *Studia z semantyki porównawczej: nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne cz. I*. Warszawa, 39–58.
- Pietrzyk, I. (2005), *Symbolika barw w świadomości językowej Polaków*, (w:) M. Алексеенко/ X. Вальтер (red.), *Грани слова: Сборник научных статей к 65-летию проф. В.М. Мокиенко*. Moskwa, 561–568.
- Seheń, H. (1979), *Kuchnia rosyjska*. Warszawa.

- Smyk, K. (2009), *Choinka w kulturze polskiej: symbolika drzewka i ozdób*. Kraków.
- Teodorowicz-Hellmann, E. (1997), *Podstawowe nazwy barw w języku polskim i szwedzkim*, (w:) B. Nilsson/ E. Teodorowicz-Hellmann (red.), *Colour and measure terms*. Sztokholm, 43–61.
- Душечкина, Е.В. (2002), *Русская ёлка: История, мифология, литература*. Санкт-Петербург.
- Кульпина, В.Г. (2001), *Лингвистика цвета. Термины цвета в польском и русском языках*. Москва.
- Рахилина, Е.В. (1995), *О цветном и бесцветном*, (w:) „Русистика сегодня” 1, 50–69.
- Серов, Н.В. (2004), *Цвет культуры: психология, культурология, физиология*. Санкт-Петербург.
- Юдина, Н.А. (2001), *Энциклопедия русских обычаев*. Москва.
- Ямпольская, Т. (2006), *История русской культуры*. Москва.